

جایگاه «روسوفیل ها» در تاریخ قاجار

۱۰ مهر ۱۳۹۶ ساعت ۲۳:۰۷

مخبرالسلطنه هدایت در رابطه با مشیرالدوله مینویسد: «یحیی خان وزیر امور خارجه، رسماً نوکر روس بود. در فوتش ناصرالدین شاه شکر کرد، این بوده احوال مملکت ما در باطن امر!»

کافه تاریخ- مقاله تاریخی

کشمکش و رقابت دو قدرت استعماری روسیه و انگلیس در قرن نوزدهم بستر بسیاری از تحولات سیاسی و اقتصادی مهم را در کشور ایجاد کرد. علیرغم آنکه حضور این دو کشور، به خصوص روسیه موجب تحمیل قراردادهای استعماری و وارد شدن صدمات جبران ناپذیر اقتصادی و سیاسی فراوان گردید؛ اما افراد و گروههای خاصی با در نظر گرفتن منافع شخصی خود، همواره مدافع سیاستهای این کشورها بودند. علاوه بر انگلوفیلها که طیف خاصی از افراد و جریانهای طرفدار انگلیس را شامل میشدند، گروهی نیز طرفدار سیاستهای روسیه بودند که بعدها روسوفیل نامیده شدند. امینالسلطان از جمله چهره‌های سرشناس روسوفیلی هستند که در ادامه به تشریح جریان روسوفیل و نیز گرایش‌های این افراد و اقداماتی که در این راستا انجام دادند پرداخته میشود.

روسوفیلها چه کسانی هستند؟

رقابت نزدیک روسیه و انگلیس بر سر هندوستان و دستیابی به آبهای گرم خلیج فارس یکی از مشخصه‌های برجسته قرن نوزدهم و عصر قاجاریه میباشد. رقابت بر سر این سرزمینها باعث شد تا مناطق حائل بین روسیه و هندوستان، از جمله ایران بزرگ و آسیای مرکزی، صحنه رقابت دو قدرت گردد. از این رو دو کشور همواره تلاش میکردند تا از راههای مختلف درصد نفوذ و کسب امتیازات سیاسی و اقتصادی برآیند. یکی از این روشها، پرداخت رشوه به کسانی بود که از سیاستهای دو کشور حمایت کرده و یا زمینه لازم جهت اجرای آن را مهیا میکردند. البته گاه درخواست پول یا رشوه که از آن تحت عنوان کمیسیون نیز یاد شده، از سوی پادشاهان قاجار همچون فتحعلیشاه و عباس میرزا و... به کار گرفته میشد؛ اما این رویه بتدریج در میان سایر افراد و طبقات خاص دربار نیز رایج گردید و باعث شد تا گروهی از طریق واگذاری امتیاز به بیگانگان به قروت انبوه دست یابند. برخی از این افراد که موسوم به

انگلیس حمایت کرده و گروهی نیز با حمایت از روسیه، و واگذاری برخی از امتیازات به این کشور، وارد صحنه سیاسی گردیدند که بعدها به «روسوفیلها» یعنی دوستداران یا طرفداران روسیه معروف گشتند. در میان چهره‌های شاخص و مطرح روسوفیلی میتوان از اشخاصی چون امینالسلطان، آصفالدوله، عینالدوله نام برد.

چهره های روسوفیلی: امین السلطان

امین السلطان از صدراعظم های سه دوره قاجاری یعنی ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و محمدعلیشاه میباشد. وی در ابتدا حامی سیاستهای انگلیس در ایران بود؛ اما بعد از لغو امتیاز تالبوت به سمت روسها رفت و در ابتدای دوره صدارت خود امتیازاتی چون بانک استقراضی و امتیاز گمرک را به دولت روسیه واگذار کرد. وی حتی در ازای خدمات خود به این کشور توانست «وامی به مبلغ ۲۲ میلیون منات طلا با گرو گذاشتن "گمرکات شمال" دریافت نماید.»^۱ امینالسلطان در زمان مظفرالدین شاه از جمله کسانی بود که نقش مهمی در انعقاد قرارداد گمرکی میان ایران و روسیه داشت. این قرارداد بر اثر مساعی امین السلطان و نوز بلژیکی و اصرار آرگروپولر وزیر مختار روسیه در سال ۱۹۰۱ به امضا رسید که بعد از عهدنامه ترکمنچای شدیدترین ضربه را به استقلال ایران زد.^۲ طبق این قرارداد حقوق گمرکی ایران از واردات کالاهای روسی که طبق عهدنامه ترکمنچای ۵ درصد بود به یک و نیم درصد کاهش یافت. نقش امین السلطان در انعقاد این قرارداد بسیار مهم و اساسی بود؛ چنانچه کسروی در مورد او گفته است: همسایه شمالی از سست نهادی شاه، و از ناپاکی امین السلطان و ناآگاهی توده، فرصت یافته، خواست خود را با دست بلژیکیان و دیگران پیش میبرد.^۳

به طور کلی صدارت امین السلطان همچنین با واگذاری امتیازات فراوان به دول خارجی و نفوذ بیش از حد این دولتها در ایران همراه بود، که در آن امتیازات فراوانی چون ساختن راه انزلی به قزوین... تأسیس بانک استقراضی به روسها و امتیازات بانک شاهنشاهی... بهره برداری از کلیه معادن ایران، کشتیرانی در حوضه سفلاهی رود کارون و احداث شبکه ارتباطی تلگراف بین تهران و سرحد بلوچستان... به کشورهای انگلیس و روسیه واگذار شد.^۴ بسیاری از این جهت امین السلطان را روسوفیلی میدانند که در زمان صدارت خود خدمات زیادی به سود روسیه انجام داد، البته همانطور که گفته شد، وی در رابطه با انگلیس نیز همین رویه را داشت و واسطه بسیاری از امتیازات و قراردادهای استعماری به نفع این کشور بود. اما بعد از آنکه متوجه شد از طریق این کشور نمیتواند خواستههای خود را تحقق بخشد، به روسیه متمایل شد. درواقع این خدمات تا جایی بود که میتوان گفت اقدامات وی زمینه نفوذ و گسترش حضور روسها در دربار را فراهم کرد. این امتیازات گاه در حد واگذاری بخشهایی از کشور نیز پیش رفت. چنانچه در ۸ ژوئن ۱۸۹۳ م (۱۳۱۰ هـ ق) قراردادی در ۶ فصل بین امینالسلطان و بوتروف منعقد شد که به موجب آن قریه فیروزه واقع در شمال قوچان به خاک روسیه منضم گردید و در مقابل قطعه زمینی در ساحل راست رود ارس واقع در مقابل قلعه‌ی عباس‌آباد (دهکده‌ای به نام حصار) به ایران واگذار شد.^۵

علاوه بر امینالسلطان میتوان از افرادی چون یحیی مشیرالدوله نیز به عنوان چهره‌های روسوفیلی نام برد. وی نیز یکی از رجال مشهور و برجسته در دوران قاجار است که مدتی را به عنوان وزیر خارجه و عدلیه در دربار قاجار به خدمت پرداخت. مشیرالدوله برادر میرزا حسین خان سپهسالار است. وی علیرغم آنکه تحصیلکرده اروپا بود و با بسیاری از مسائل سیاسی اروپا آگاه بود؛ اما از گزند منافع شخصی در امان نماند و حامی سیاستهای روسیه بود. او به دلیل سیاستهای روسوفیلی مورد انتقاد کسانی چون

ناصرالدین شاه نیز قرار گرفته است. مخبرالسلطنه هدایت در رابطه با او مینویسد: «یحیی خان وزیر امور خارجه، رسماً نوکر روس بود. در فوتش ناصرالدین شاه شکر کرد، این بوده احوال مملکت ما در باطن امر!»

در پایان پیرامون موضوع مورد بررسی، باید به این نکته توجه داشت که موضوع روسوفیلها در دوره قاجار تنها برخاسته از منافع شخصی و بدست آوردن ثروت بوده است. به عبارتی منافع ایدئولوژیک و یا سیاسی و یا ضدیت با انگلیس، امری بعید و دور به نظر میرسد. بدین معنا که هیچ یک از روسوفیلها حداقل تا اواخر مشروطه و شکلگیری اتحاد شوروی، بر اساس عقاید سیاسی به حمایت از سیاستهای روسیه نپرداختند. بسیاری از این افراد در ابتدا حامی انگلیس بوده و از این راه به ثروت انبوهی دست یافتند؛ اما در مواردی که بنا به دلایل مختلف، جایگاه خود را نزد مقامات انگلیس از دست میدادند، در این شرایط دست به دامان روسیه میشدند. با این تفاسیر باید روسوفیلها را افرادی فرصت طلب دانست که جهت منافع شخصی، به حمایت از سیاستهای این کشور در راستای به دست آوردن امتیاز یا عقد قراردادهای سیاسی و اقتصادی میپرداختند.

فهرست منابع

۱. مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ج ۲، تهران، چاپخانه بانک بازرگانی، ۱۳۴۷، ص ۴۱۳
۲. عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تاریخ روابط خارجی ایران (از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۵، چاپ یازدهم، ص ۳۱۱
۳. احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، جلد ۱، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳، ص ۳۷
۴. پرویز افشار، صدر اعظمهای سلسله قاجاریه، تهران، وزارت خارجه، ۱۳۷۲، ص ۲۴۵
۵. محمدعلی زندی، امین السلطان، میرزا علی اصغر خان (اتابک اعظم)، پژوهشکده باقرالعلوم، و ر، ک: شمیم، علی اصغر؛ ایران در دوره‌ی سلطنت قاجار، تهران، علمی، ۱۳۷۰، چاپ چهارم، ص: ۲۵۱
۶. عتمادالسلطنه، خاطرات و خطرات، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۴۴، چاپ دوم، ص ۵۳

